

бачення ландшафту співіснують, що, на нашу думку, свідчить про багатовимірність цього поняття, а отже – й про його центральне місце в географії.

Зазначимо, що поняття «ландшафт» ми вважаємо однаково іманентним як природничій, так і суспільній географії. Позаяк тепер практично не залишилося суто природних ландшафтів, будь-які їхні антропогенні модифікації є результатами суспільної діяльності в геопросторі (геокосмі), а отже – являють інтерес для суспільної географії. Відтак, характеризує категорія є загальногеографічною.

Яке тлумачення не надавалося б поняттю «ландшафт», безсумнівним є різноманіття ландшафтів, а також наявність бодай приблизних меж між ними. Земна поверхня, власне, і складається з безлічі ландшафтів, більшою чи меншою мірою перетворених людиною. Тому ландшафт, на нашу думку, можна трактувати як елементарну одиницю земної поверхні. Хоча він, як відомо, не є горизонтально однорідним і поділяється на місцевості, урочища та фації (останні, у свою чергу, є елементарними структурними одиницями самого ландшафту), але в масштабах усієї Землі геопросторові (геокоосмічні) підрозділи, нижчі за ландшафт, є несуттєвими. Отже, при характеристиці ландшафту відносно всієї земної поверхні ми застосовуємо процедуру спрощення.

Існує низка загальновідомих чинників диференціації ландшафтів. Це, зокрема, і геологічна будова, і рельєф, і клімат, і ґрунтовий покрив, і рослинність, і життєдіяльність людини, яка у своєму початковому варіанті сама залежала від характеру ландшафту. Саме багатofакторністю виокремлення ландшафтів викликане їхнє різноманіття, а тому кожен із них являє собою ніби чарунку земної поверхні, на якій немає жодної ділянки, яку б не займав той чи інший ландшафт. Це стосується не лише суходолу, а й водних поверхонь, що утворюють акваландшафти (власне, останні, а також території Антарктиди та внутрішніх районів Гренландії і є умовно природними ландшафтами).

У своєму уявленні про ландшафт ми певною мірою поєднуємо його індивідуальне й типологічне трактування, а відтак – поступово підходимо до формулювання універсального тлумачення цієї справді основної для географії категорії.

Тому є всі підстави стверджувати, що ландшафт є планетарним явищем – таким, що формує суть земної поверхні, наповнюючи її зміст продуктами всієї повноти природних і антропогенних процесів.

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ ПРО ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОБОЛОНКИ

Мовчан В.В.

Ручківська ЗОШ І-ІІ ступенів Гадяцького району Полтавської області

На перший погляд, зараз в більшості шкіл проводиться достатня робота з екологічного виховання. Зокрема, природоохоронні акції, облаштування

території, боротьба із сміттям, виховні години. Але іноді така діяльність має безсистемний характер і зводиться до кількості, або ж масовості заходів. Тобто – чим більше, тим краще. Звісно ж, немає нічого поганого в тому, що діти виготовлять та розвісять певну кількість штучних гніздівель, розчистять кілька джерел, приберуть тире торію шкільного саду. Все це йде лише на користь як природі, так і підростаючому поколінню. Проте, потрібно пам'ятати слова визначного педагога В.О. Сухомлинського, що «природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її, проникає у причинно-наслідкові зв'язки» [1]. Отже, головним завданням екологічного виховання є формування в дітей розуміння того, що в довіллі між всіма компонентами природи, а якщо бути точнішим – компонентами географічної оболонки, існують тісні взаємозв'язки [3, 4]. Іншими словами – потрібно сформувати знання про головні закономірності розвитку географічної оболонки: цілісність, ритмічність, колообіг речовин та енергії. Саме, керуючись такими принципами, проводиться екологічна робота в Ручківській та Березоволуцькій школах Гадяцького району Полтавської області.

Протягом 2016 року учні Березоволуцької ЗОШ I-III ступенів досліджували природні комплекси (ПТК) долинно-річкової системи (ДРС) Хоролу. Метою дослідження було обґрунтування доцільності заповідання ПТК в південній частині Березоволуцької сільської ради в межах ДРС Хоролу та подальше об'єднання створеного природно-заповідного об'єкту (ПЗО) з заповідним урочищем Перевалкове. Досліджуваними об'єктами були схилі, заплавні та терасові природні комплекси річкової долини Хоролу. Варто зауважити, що в своїй роботі учні використовували результати попередніх досліджень [2, 5, 6].

Спочатку було досліджено заплашний тип місцевості річки Хорол на даній ділянці має значну кількість старичних озер, які перебувають на стадії заболочення. Як відомо, зараз є досить актуальним питання щодо збереження та охорони водно-болотних угідь. Саме тут можливі знахідки гігрофітних червонокнижних рослин. Певна частина заболоченої заплави перебуває під вільшняками, що також спонукає до пошуків рідкісних рослин. Зокрема, за даними місцевого краєзнавця Торяника М.Ф. в заповідному урочищі Яри-Загатки зростає хвощ великий, який на Полтавщині зустрічається дуже рідко. То ж, є припущення, що на досліджуваній території можна також зустріти окремі екземпляри даного хвоща, хоча поки що учням не вдалося його виявити. Підвищені заплавні ділянки тут знаходяться під деревостаном в якому переважають осика та липа з вкрапленнями дуба та берези. В цій частині лісу протікає притока Хоролу – Озниця. На території, вільній від лісової рослинності зростають вологолюбні луки, на яких під час досліджень було виявлено червонокнижні косарики тонкі і зозулинець болотний та регіонально-рідкісні оман високий і валеріана лікарська. Ця частина заплави інтенсивно освоюється людиною. Від початку літа тут проводиться сінокосіння, що загрожує існуванню рідкісних рослин. За умови заповідання процес сінокосіння може стати регульованим і відтермінованим на пізніший період. Також тут є штучно заліснені ділянки сосни звичайної, але їх площа досить невелика.

Вважається, що соснові ліси в ДРС приурочені до першої надзаплавної тераси. Однак, в даному випадку більш за все, заліснення відбувалося на дещо підвищених ділянках річкової заплави. Цей процес проходив в 30-х роках минулого століття. Навесні 2016 року, тут відбулося незаконне випалювання очерету. Вогонь перекинувся на лісонасадження сосни, що сприяло частковому пошкодженню кори. Тепер, посиляючись на обгорілі дерева, цю ділянку лісу інтенсивно випилюють. Хоча, за спостереженнями учнів, більша частина деревостану зазнала лише незначних пошкоджень і масовій рубці не підлягає. То ж, надавши статус заповідності всій заплаві, є можливість запобігти в майбутньому несанкціонованій рубці сосни звичайної. Також спільно з учнями тут була обстежена ділянка, яку місцеве населення називає «Поділ». Тут поширені сірі лісові ґрунти на лесових породах. Виходячи з цього, це повинна бути лесова тераса. Але, більш за все, в даному випадку має місце так звана «псевдотераса». Утворилася вона за рахунок виносу зі схилу делювію і відкладення його в заплаві річкової долини. На окремих ділянках «Подолу», не перекритих лесами, було виявлено косарики тонкі та зозулинець болотний. В цілому, як бачимо, заплавний тип місцевості має багато цікавих урочищ, для яких є характерним різноманіття флори, а відповідно і фауни всього природно-територіального комплексу.

Іншим досліджуваним ПТК долинно-річкової системи, який теж може скласти невід'ємну частину майбутнього ПЗО, став схиловий тип місцевості. Більшу його частину займають лісові урочища. Характерною ознакою лісу на даній території є значне домінування грабових угруповань. За візуальними розрахунками учнів, на окремих ділянках граб займає до 90% відсотків від усього деревостану. По суті – це є східна межа поширення даного виду. В 2005 році за участі науковців Полтавського педуніверситету Байрак О.М. та Стецюк Н.М. тут проводилося обстеження місцевості і було виявлено екземпляри підсніжника білосніжного. На жаль, в подальші роки не ця рідкісна рослина не зустрічалася. Проте, це не применшує значимість даного ПТК. Адже тут під час досліджень було виявлено такі регіонально рідкісні рослини як черешня, барвінок малий, зеленчук жовтий, ряст порожнистий. А на узліссях досить поширеним є первоцвіт весняний. То ж доцільним є подальше обстеження лісової екосистеми з метою виявлення рідкісних видів рослин, характерних для грабових та дубово-грабових угруповань. Поряд з лісовими ділянками на корінному схилі Хоролу проводилося дослідження урочища під лучно-степовою рослинністю. Місцеве населення називає цей об'єкт – Лиса Гора. Ця частина схилу вільна від деревостану. І, більш за все, сприяли цьому природні чинники. Адже, якби в минулому тут мало місце інтенсивне вирубування, або й випасання худоби, то протягом багатьох десятиліть відбулося б лісовідновлення природнім шляхом. Очевидно, причиною існування Лисої Гори є глибоке залягання ґрунтових вод. Попри тривале існування лучно-степової рослинності, рідкісних видів тут не виявлено. Можливо це пов'язано з періодичним випасанням худоби.

Під час обстеження корінного схилу увага учнів зверталася на те, що даний тип місцевості має тісний зв'язок з межирічними нагірними дібровами,

оскільки через останні на одній із ділянок проходить транзитне урочище частково залісненої балки за участі дуба, граба, осики та липи. Починається це урочище на вододілі, продовжується на схилі, а закінчується в заплаві Хоролу. По днищу балки протягом весняного періоду тече струмок, який несе воду до заплави річки. Також струмок відновлює свою діяльність і під час інтенсивних літніх дощів. Таким чином, на прикладі даного транзитного урочища можна спостерігати єдність всіх ПТК долинно-річкової системи, що в свою чергу ще раз підтверджує тезу про необхідність створення природно-заповідних об'єктів, об'єднуючи всі природно-територіальні комплекси, адже однією із закономірностей розвитку географічної оболонки є цілісність.

На основі досліджень та спостережень учні Березоволуцької школи склали звіт, який було подано на всеукраїнський конкурс «Вчимися заповідувати». Учнівська робота отримала високу оцінку від журі і зайняла перше місце як на обласному так і на всеукраїнському рівнях.

Подібна пошукова діяльність проводилася протягом 2017 року учнями Ручківської школи. Не вдаючись до подробиць, варто зупинитися на кількох моментах даної роботи. Так, обстежуючи заплавні ліси було виявлено червонокнижні зозулині сльози яйцевидні та досить рідкісну для нашої місцевості жовтяницю черговолисту. Поряд з місцями зростання даних видів протікає струмок, який бере початок на корінному схилі. В нижній частині струмка неподалік від впадіння до Хоролу декілька років тому бобри створили загату, що сприяло значному розширенню водного потоку. В свою чергу змінився водний режим прилеглої території, завдяки чому і стало можливим зростання тут рідкісних вологолюбних рослин. То ж, учням на даному прикладі пояснювалися причинно-наслідкові зв'язки розвитку природного комплексу.

Обстежуючи луки на протилежному березі Хоролу було зафіксовано зникнення зозулинців болотних та косариків тонких, які зустрічалися тут декілька років тому. Учні встановили, що зростають дані види за умови залягання ґрунтових вод не нижче 70 см. Оскільки декілька років тому неподалік діяла нафторозвідувальна свердловина, ґрунтові води могли опуститися на нижчий рівень. Таким чином встановлюється негативний вплив антропогенного чинника та виявляються наслідки порушення цілісності географічної оболонки.

Екологічне виховання є досить важливою складовою формування світогляду підростаючого покоління. Але задля усвідомлення учнями відповідальності за майбутнє довкілля потрібно не обмежуватися лише одноразовими природоохоронними заходами, а й проводити системну пошуково-дослідницьку роботу в навколишньому середовищі. Такий підхід сприятиме кращому розумінню причинно-наслідкових зв'язків та формуватиме відповідальне ставлення до всієї географічної оболонки.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вчити вчитися // Вибрані твори в 5 т. – К., 1976. – Т. 5. – С. 426-436.
2. Корнус А.О. Особливості ландшафтної структури ключової ділянки в басейні Середнього Хоролу // Фізична географія та геоморфологія. – 2005. – Вип. 49. – С. 151-157.

3. Мовчан В.В. Екологічна освіта і виховання у шкільному курсі географії / В.В. Мовчан, О.Г. Корнус, А.О. Корнус // Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки. – 2017. – Вип. 8. – С.191-195.
4. Корнус О. Г. Роль шкільної географії у формуванні екологічної свідомості учнів / О.Г. Корнус, А.О. Корнус, В.В. Мовчан // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія Екологія. – 2016. – Вип. 1. – С. 99-110.
5. Мовчан В.В., Корнус А.О. Дослідження лісових ландшафтів на ключових ділянках у долині р. Хорол // Екологія і раціональне природокористування : Збірник наукових праць. – Суми : Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, 2009. – С. 66-71.
6. Таксаційний опис земельних ділянок лісового фонду Березоволуцької сільської ради станом на 01.01.2005 р. – Полтава: ДП «Полтаваоблагроліс», 2006. – 51 с.

ПРИМІСЬКІ ПРОСТОРИ МЕТРОПОЛІТЕНСЬКИХ ЦЕНТРІВ УКРАЇНИ, ЩО ЗМІНЮЮТЬСЯ

Мезенцев К.В., Мезенцева Н.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

За останні 20 років феномен житлової субурбанізації сформував нові паттерни розселення, міські ландшафти у метрополітенських регіонах Центральної та Східної Європи [2, 3], суттєво вплинув на зміну фізичної морфології, функціональної моделі землекористування та соціально-просторову структуру посткомуністичних міст та їх метрополітенських регіонів [5]. З утвердженням приватної власності на землю та поступовим зростанням доходів населення виникла потреба у новому житловому будівництві. Розпочалася нова хвиля житлової субурбанізації навколо метрополітенських центрів України. Частина міських жителів почала будувати приватні житлові будинки за межами міст у поселеннях із зручною транспортною доступністю. Додатковими стимулами стали прагнення жити в екологічно чистіших умовах та соціальний статус. При цьому, як зазначають Т. Борен та М. Джентіле, “вертикальне будівництво” житла, навіть у периферійних районах (пострадянських) міст, має пріоритет над поширенням субурбанізації з низькою щільністю забудови. Це не означає, що остання взагалі не розвивається, а скоріше те, що вона продовжує залишатися сферою “економічної еліти”, а отже, і більш “скромною” з точки зору територіальних масштабів [1].

Важливою спільною рисою житлової субурбанізації у постсоціалістичних країнах є слабкість планувальних заходів, нерегульоване, неконтрольоване зростання приміських поселень. Як результат слабкості суспільних інституцій та законодавчої невизначеності незаконне розміщення житла у приміській зоні стало звичним явищем [2]. Оскільки дачні поселення менш помітні в приміському ландшафті, ніж нові поселення, побудовані на колишніх сільськогосподарських землях, роль планування у розвитку цих територій значною мірою була взагалі проігнорована [3]. Планувальні підходи у пост-літній субурбії (“post-sumurbia”) швидше еkleктичні. З одного боку, мешканці усвідомили, що мають покладатися на власні ресурси і задоволені бути незалежними та вільними від регулювання, з іншого боку, місцеві